

CHAPTER «PHYSICAL EDUCATION AND SPORT»

PSYCHOLOGICAL COMPONENT OF TACTICAL TRAINING IN YOUNG FOOTBALL PLAYERS

ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ТАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮНИХ ФУТБОЛІСТІВ

Valerii Nikolaenko¹

Mykhailo Vorobiov²

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-602-7-15>

Abstract. Mental qualities are key to success in a football player's specific activity, because they allow them to quickly react in game situation, make right decisions, and predict development of events on the field. *Objectives.* The purpose of the article is to determine psycho-functional mechanisms of sports activity in football related to rationalizing tactical training of young football players. The solution of a research issue determines the logic of presenting studied material in the article: systematization of knowledge about peculiarities of sensorimotor system functioning, used in implementation of tactical activities by football players; development of a methodology for using tactical orientation tools in training young football players; theoretical substantiation of a staged system for formation of tactical skills among football talents. *The research methodology* is based on general scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction, observation and abstraction, which are used to systematize knowledge and achievements of sports psychophysiology and the theory and methodology of coaching in football. *The results of the study* have shown that in football, as a situational sport, the leading role belongs to sensorimotor mechanisms

¹ Doctor of Science in Physical Education and Sports, Professor,
Professor of the Department of Football,
National University of Physical Education and Sport of Ukraine

² Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Football,
National University of Physical Education and Sport of Ukraine

that determine main directions and sequence of formation of tactical thinking of young football players, namely: situational afferentation, where motor reaction to certain situations is the result of selective attention and operational thinking; solving a complex set of game combinations based on mastered algorithms; decision-making in new, unknown game situations. It has been determined that the speed of sensorimotor reaction is the most important quality of the success of a football player's actions in competitive activities. Development of a methodology for teaching technical and tactical actions is carried out on the basis of improving certain mental qualities and processes, including increasing the speed and accuracy of response; developing perceptions and sensations; developing attention properties. *Practical implications.* The development of a staged system of tactical training, designed for talented youth is not only one of the means of systematizing knowledge but also an objective reflection of the requirements of sports activities in football. *Value/originality.* Effectiveness of methodology for using tactical orientation tools creates opportunities for deeper knowledge of conditioned motor qualities and mental properties that are manifested in motor tasks, encourages children's coaches to develop variable conditions for improving the tactical skills of young football players.

1. Вступ

Підготовка висококваліфікованих футболістів – тривалий, складний та багатофакторний процес [3, с. 12; 6, с. 56; 22, с. 271]. Сучасний рівень розвитку футболу вимагає від спортсменів володіти великою кількістю всебічної інформації, яка охоплює техніко-тактичну, інтегральну, психологічну та інші види діяльності. Весь спектр цієї інформації повинен співвідноситися із завданнями, що стоять перед футболістом в кожній ігровій ситуації і в матчі в цілому. Отримання, інтерпретація і осмислення інформації ускладнюються конфліктністю змагальної діяльності, яка характеризується великою кількістю протиріччів, значним тиском, дефіцитом часу і простору [11, с. 272].

Такі умови гри пред'являють високі вимоги до оперативного мислення футболіста, коли необхідно за короткий термін сприйняти ситуацію та прийняти рішення, що збільшує «ціну» кожної можливої помилки [15, с. 605].

Обумовлені вимоги позначаються на зростанні тренувальних впливів, що обумовлює високий рівень психічної напруги, яка у значній мірі впливає на якість і ефективність тренувальної та змагальної діяльності [1, с. 177 ; 5, с. 54]. Зважаючи на це психологічна складова тактичної підготовки футболістів, як до освоєння значних обсягів інформації та тренувальних навантажень, так і, особливо, до напруженої змагальної діяльності, набуває критичного значення. [13, с. 105].

Саме коло зазначених питань досі залишаються неопрацьованими. Потрібно вдосконалити організаційно-методичні аспекти побудови тренувального процесу з вираженням акцентом на вдосконалення психофункціональних механізмів у напрямку формування тактичних вмінь і навичок, та інтеграції їх у навчально-тренувальний процес.

Мета дослідження – визначити психофункціональні механізми спортивної діяльності у футболі у напрямку раціоналізації тактичної підготовки юних футболістів.

Відповідно до мети в роботі були поставлені такі завдання:

1. Вивчити особливості функціонування сенсомоторної системи у реалізації тактичної діяльності футболістів.
2. Розробити методiku використання засобів тактичної спрямованості у підготовці юних футболістів.
3. Обґрунтувати етапну систему формування тактичної майстерності футболістських талантів.

Методологія дослідження заснована на загальнодослідницьких методах аналізу та синтезу, індукції та дедукції, спостереження та абстракції, які використовуються для систематизації знань та досягнень спортивної психофізіології та теорії і методики тренерської діяльності у футболі.

Розглянуто сучасні вимоги футболу до техніко-тактичної майстерності спортсменів. Відзначається необхідність переосмислення підходів до використання засобів і методів тренування талановитої молоді. Показано аспекти тактичної підготовки юних футболістів з урахуванням особливостей функціонування психофункціональних механізмів та стратегії багаторічного процесу вдосконалення.

2. Сенсомоторна система у реалізації тактичної діяльності футболістів

У ході змагальної діяльності кожен футболіст має свою певну лінію поведінки, мета якої – завуалювати власні наміри і одночасно розкрити тактичні задуми суперника, створити сприятливі умови для вирішення конкретних змагальних завдань.

Змагальна діяльність здійснюється за допомогою широкого кола різноманітних тактичних дій, які можна поділити на три групи:

1. Дії з тактичного аналізу, прогнозування та програмування.
2. Рухові дії.
3. Дії змагального поведінки.

Усі три виду дій виступають у єдності, перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, і тому їх роздільний розгляд має багато в чому умовний характер, хоча кожен із видів дій має відносно самостійне значення.

Тактична діяльність – це вирішення завдань, що виникають у процесі контрдії (взаємодії) із суперником (партнером).

Чинники, що впливають на процес тактичної діяльності та її ефективність, можна розділити на об'єктивні і суб'єктивні. Серед об'єктивних чинників – власне структура тактичної діяльності, що містить найістотніші елементи, які можуть бути певним чином ув'язані у систему. Основні елементи цієї системи – тактичні дії та операції. Суб'єктивні чинники – це індивідуальні особливості спортсмена, які безпосередньо визначають ефективність тактичної діяльності, і навіть особливості індивідуального стилю змагальної діяльності, що більше проявляється у її процесуальних, а не результативних характеристиках.

Тактичні завдання, що виникають під час протистояння суперників, відповідають певним умовам боротьби; саме ці умови, з погляду фахівців зі спортивної психології на тактичну діяльність, складають проблемну ситуацію.

Необхідно відзначити, що поняття «проблемна ситуація» та «завдання» у загальній психології та психології спорту дещо різняться. Це пояснюється специфікою спортивної діяльності, на яку важко знайти аналог у інших видах діяльності.

Ситуація може розглядатися як проблемна доти, доки людина не усвідомлює основних її рушійних моментів. Повністю усвідомлена проблемна ситуація постає як завдання.

Дещо інакше співвідносяться поняття «проблемна ситуація» та «завдання» у психології спорту. У спортивній діяльності людина практично не стикається з принципово не відомими умовами, що визначають проблемну ситуацію. Він завжди знає свою мету, знає, якою загалом буде ситуація спортивної боротьби. Невідомо лише, які саме події, вчинені на противагу конкретним процесам опонентів, принесуть перемогу. Тому стосовно спортивної діяльності проблемною ситуацією доцільно називати обстановку даного змагання, що характеризується невідомістю конкретних шляхів досягнення мети.

Приватні компоненти проблемної ситуації, коли спортсмен опиняється у певних умовах взаємодії із суперником, визначають тактичну задачу. Діючи у проблемній ситуації, спортсмен вирішує низку приватних завдань, що мають конкретну мету, і не обов'язково кінцеву.

Специфіка спортивної діяльності у футболі полягає в тому, що спортсмен практично постійно діє в умовах вкрай обмеженого простору і жорсткого ліміту часу і, як правило, одна дія не призводить до остаточного «зняття» конфліктної ситуації, лише змінює її або викликає нову ситуацію. За словами Тетяни Дегтяренко-Мельник та Ірини Бринзи [2, с. 73] у спортивній дії аналіз поточного стану (ситуації) та вибір виконавчого акту слідує безпосередньо один за одним або навіть поєднані у часі. Таке зближення моментів виникнення тактичної ситуації та виконання дії призводить до того, що у спортивній діяльності, особливо в футболі, вирішальну роль набувають сенсомоторні реакції.

Футбол – це ситуаційний вид спорту, де провідна роль належить сенсомоторним механізмам. Першій рівень тактичного мислення гравців ґрунтується на «ситуаційній аферентації» [5, с. 196]. Він включає аферентний аналіз, суть якого полягає у виділенні з навколишнього оточення значущих сигналів, і аферентний синтез, який дозволяє прогнозувати розвиток ситуації.

Складний механізм сенсомоторних реакцій складається з трьох взаємопов'язаних блоків: антиципації, програмування і управління. Їх повноцінне функціонування забезпечується високим рівнем

орієнтування спортсмена. Сенсорні процеси, засновані на виборчій увазі до змін часових і просторових параметрів, що визначають взаємини між партнерами, суперниками і предметом гри, є результатом діяльності відразу декількох аналізаторів. Провідну роль в цьому комплексі грає зір футболіста.

Складність ігрової ситуації породжує величезний обсяг інформації. Однак для прийняття оптимального рішення потрібна лише обмежена її частина. Тому виключно важливе значення набуває здатність до обмеження надлишкової інформації, що розвивається у гравця, яка регулюється акцептором дії.

Рухова реакція на певні ситуації є результатом виборчої уваги і оперативного мислення футболіста, що забезпечують пристосування до постійних змін обстановки в грі. Це пристосування не повинно і не може бути пасивним. Успіх у грі забезпечує лише активне, творче пристосування до швидко і несподівано мінливих умов [20, с. 535].

Найбільш часто повторювані ситуації досить швидко стають звичними, легко розпізнаються і вирішуються. Це дії при чисельній перевазі (2 х 1, 3 х 2) і прості умови єдиноборства.

Другий рівень тактичного мислення – це рішення складного комплексу ігрових комбінацій, де гравець може вибрати оптимальне рішення на основі освоєних алгоритмів, які він реалізує автоматизовано. Сюди відносяться дії в так званих типових ситуаціях (2 х 2, 3 х 3 і тощо).

Третій, найвищий рівень прийняття рішень, заснований на творчих особливостях тактичного мислення, діє при вирішенні нових ігрових ситуацій, з якими гравець не зустрічався.

Одна з умов ефективності рухових дій футболістів полягає в їх гнучкості, пластичності, яка зумовлює здатність змінювати розпочату програму, якщо суперник успішно застосував контргру. Цей запасний варіант дій повинен заздалегідь передбачатися. Інакше раптова зміна рішення, що викликає накладення однієї програми на іншу (інтерференція), прирікає на невдачу тактичний задум гравця.

Таким чином, дії гравця носять складний характер, ґрунтуються на його інтелектуальних і рухових можливостях. Постійно мінливі взаємини співробітництва та конкуренції між футболістами визначають складність сенсомоторної діяльності в процесі гри.

3. Аспекти тактичної підготовки юних футболістів

Особливе місце в процесі підготовки юних футболістів має бути відведено вихованню тактичної грамотності. Володіння тактикою разом з досконалою технікою створює передумови для досягнення значних результатів. Високий рівень тактичної підготовленості створює сприятливі передумови для максимального використання в грі технічного потенціалу як команди в цілому, так і індивідуальних особливостей кожного гравця [18, с. 216].

У теоретичному аспекті тактична діяльність футболіста спрямована на рішення оперативних завдань, що виникають в процесі взаємодії з партнером і протистояння з суперником.

Тактична майстерність футболістів визначається:

- тактичними знаннями;
- тактичними вміннями;
- тактичними здібностями.

Теоретичні знання допомагають футболістові правильно орієнтуватися в складних ігрових ситуаціях змагальної діяльності, аналізувати їх, оцінювати можливі рішення і вибирати з них найефективніші. [32, с. 2]. Сума знань гравця, перевірених і уточнених в процесі гри, і становить те, що ми називаємо досвідом. Уміння здобувати досвід і знову його використовувати розвивається і вдосконалюється в процесі тренування.

Навчання теорії тактики проводиться в двох напрямках.

По-перше, гравців навчають спеціальної теорії; вони повинні оволодіти певною кількістю знань, необхідних для успішного ведення гри.

До них відносяться:

1. Знання правил гри і їх оптимальне застосування для вирішення тактичних завдань.

2. Знання систем гри і її варіантів, рішення типових ігрових ситуацій (включаючи і стандартні положення), вміння найбільш ефективно їх застосовувати в порівнянні з системою гри суперника.

3. Знання тактичних правил, наприклад: найшвидший гравець – це м'яч; тримати суперника в полі зору; при проведенні обманного руху суперником, дивитися не на рух верхньою частиною тулуба або ногами, а на рух тазової області; в умовах чисельної меншості краще тягнути час.

4. Знання взаємозв'язків між кондиційними руховими якостями і вольовими якостями, технічними і тактичними здібностями. Наприклад: в певний момент гри допускаються ситуації ризику; в момент фізичної втоми краще не вести м'яч; іноді команда застосовує особливу тактичну стратегію; іноді будь-який гравець виконує певний обманний рух.

5. Знання правил раціональності і своєчасності. Наприклад: в безпосередній близькості від лінії воріт краще послати м'яч назад, ніж бити; при проведенні контргри уникати, по можливості, ведення м'яча; в протистоянні двох проти одного – націлюватися на захисника.

6. Знання про вплив об'єктивних умов на перебіг гри (дощу, снігу, сонця, вітру, розмірів поля, якості ґрунту) та ін.

Все це гравець повинен враховувати в кожній дії і в будь-який момент гри. Це означає, що гравець повинен творчо застосовувати отримані знання в найрізноманітніших умовах змагання. Вплив знань на процес зростання тактичної майстерності весь час підвищується. У підсумку гра проводиться обдумано, змістовно і результативно.

По-друге, юним футболістам пояснюють і доводять техніку і тактику окремих дій в різних варіантах і показують їх на практиці. Гравець знайомиться з перевагами і недоліками окремих дій або їх варіантів, усвідомлює, в якій ситуації застосування того чи іншого варіанту вигідно і з якої причини. Це не тільки прискорює процес навчання, а й підвищує його якість.

Обидва напрямки в процесі навчання взаємно переплітаються, доповнюють один одного і складають єдине ціле.

Навчання юних вихованців починається з пояснення основних правил гри в футбол, з подальшим засвоюванням у тренувальних іграх. Після оволодіння правилами гравці знайомляться з системами гри. Тренеру слід докладно і зрозуміло розповісти дітям про розподіл обов'язків всередині команди і описати завдання та функції окремих гравців.

В заняттях з молоддю рекомендується описувати основні завдання окремим гравцям спеціалізовано і конкретно: пояснення будувати на діях певного гравця, який буде грати на даному місці. Це є першим кроком до спеціалізації гравців у навчальному процесі. Справа в тому, що футболісти, які грають якийсь час на одній позиції в команді,

тонше розуміють поставлені перед ними завдання і краще їх виконують. Через деякий час слід переставляти гравців, щоб, граючи на нових місцях, вони ознайомилися і оволоділи функціями інших гравців. Таким чином, гравці отримують правильне і повне уявлення про гру кожного партнера, краще зрозуміють власні завдання в рамках гри всього колективу [23, с. 15].

На практиці такі дії нерідко співвідносять з універсалізацією дій футболістів. Однак треба розставити чіткі акценти щодо термінології і понять.

Видається раціональним і доцільним говорити не про універсальність футболіста, а про його різнобічність. Дійсно, «універсальний» – значить, вміє не тільки все робити, але і грати однаково добре на будь-якому місці – від правого захисника до лівого крайнього. Але це, мабуть, межа, еталон гравця. Різнобічний футболіст – це гравець, який блискуче виконує основні, відведені йому функції на футбольному полі, і в той же час в залежності від ситуації він може повноцінно зіграти на будь-якій позиції.

Таким чином, різнобічний футболіст – це гравець, який найбільш повно демонструє свої особистісні властивості на певному місці, але в той же час має універсальну техніку, що дозволяє йому повноцінно брати участь в атаці і обороні, та високий футбольний інтелект, що дозволяє оперативно оцінювати позиції і приймати раціональні рішення.

Крім того, кожен гравець для того, щоб мати можливість показати себе з найкращого боку, повинен знати і навіть випробувати на практиці свою роль і роль своїх партнерів.

В цьому відношенні безперечним є той факт, що в грі основним є технічна майстерність окремих гравців. Також вірно те, що коли один з партнерів володіє м'ячем, визначальною стає гра (рух) без м'яча інших гравців. Якість рухів без м'яча визначає ефективність дій гравця, який володіє м'ячем і продовження розпочатої дії.

Навчання гри без м'яча є обов'язковим кроком у розвитку здатності до взаємодії, що дозволяє юним футболістам зрозуміти, як можна бути корисним, перебуваючи поруч або на відстані від гравця, який володіє м'ячем, або навіть зовсім за лінією м'яча. Необхідно, щоб юнаки навчилися розуміти, що гра без м'яча тісно пов'язана зі здатністю його передачі і здатністю його прийому [19, с. 39].

На наступному етапі навчання здійснюється детальний аналіз окремих фаз гри. Зручніше за все такий аналіз супроводжувати конструктивною, в доброзичливій формі, критикою конкретних недоліків, які гравці допустили у попередньому матчі.

У дитячих командах необхідно застосовувати послідовний аналіз початку атаки, переходу із захисту в напад і власне напад. Тільки після аналізу та практичного оволодіння перерахованими фазами гри доцільно приступати до аналізу і навчання гри в захисті. Обґрунтуванням пропонованої послідовності є та обставина, що початок атаки являє для дітей деяку складність у зв'язку з їх технічними та фізичними можливостями. Тому методично правильно починати навчання гравців кільком основним комбінаціям, за допомогою яких вони зуміли б передати м'яч своїм нападником. Навчання подальшим фазам атаки без одночасного вдосконалення захисту важливо ще й тому, що нападники вчаться використовувати помилки захисників і тому можуть діяти більш вільно.

Після аналізу фаз гри можна переходити до вивчення теоретичних рішень тактичних задач різної складності. Цей етап також корисно пов'язати з розбором порушень правил гри, невиконанням тактичного плану, обговоренням помилок, які мали місце в минулому змаганні.

Теоретичне навчання тут поєднується з поясненням і наочним показом окремих тактичних дій. Таким чином в тренуванні досягається єдність теорії і практики.

В процесі навчання рекомендується застосовувати якомога більше наочних посібників. Безсумнівно користь приносить демонстрація короткометражних фільмів про зустрічі команд високого класу. Такі заняття викликають інтерес у дітей, сприяють розширенню їх знань і досвіду.

Портативна дошка, на якій тренер може зображувати у вигляді схем і малюнків різноманітні ігрові ситуації та їх тактичні рішення, також є хорошим помічником, що підвищує ефективність навчання тактиці гри в футбол.

Найважливішою колективною формою навчання є спеціальні бесіди з теорії, які тривають від 30 до 60 хв. Ця форма занять, особливо при роботі з дітьми, є найважчим і тому вимагає від тренера ретельної підготовки. Підтримування інтересу у дітей до занять – важлива умова

успіху навчання. Тому необхідно з'єднувати спеціальні заняття з теорії з демонстрацією фільмів або бесідами з висококваліфікованими футболістами.

Цілком виправдала себе така тема для занять – підготовка тактичного плану гри. Їй слід присвячувати перед кожною зустріччю приблизно від 20 до 30 хв. Тактичний план, розроблений на підставі зібраних відомостей про суперника і досвіду минулих зустрічей і тренувань, повинен завжди містити і що-небудь нове. Важливо, щоб в підготовці тактичного плану активно брали участь всі гравці. Досвід показує, що якщо всі гравці в кінці підготовки тактичного плану ще раз повторять свої основні завдання, намічені в плані, то інтерес гравців значно підвищиться до майбутньої зустрічі і поглибиться їх свідоме ставлення до ухваленого тактичного плану.

Перерва під час змагання команд повинна бути використана для короткого аналізу першого тайму і визначення тактики гри у другому таймі.

Обговорення минулої зустрічі не слід відкладати надовго. Виявлення і доброзичлива критика недоліків в грі окремих гравців, ланок і всього колективу під свіжим враженням змагання, яке щойно закінчилося додасть заняттю живий характер. З кожного обговорення необхідно зробити конкретні висновки, які треба порадити гравцям, врахувати при подальших тренуваннях і виступах на змаганнях.

Значення теорії в процесі навчання тактиці гри часто недооцінюється. Багато тренерів забувають, що глибокі теоретичні знання з тактики є одним з важливих компонентів тактичної майстерності.

Тактичні вміння розглядаються як прояви технічних навичок, пов'язаних з біомеханічною характеристикою руху (наприклад: застосування сили, швидкість виконання, амплітуда і напрямок руху, точність) [16, с. 103]. Ці вміння, які проявляються в реакції антиципації, свідомих або автоматичних діях гравця (розгадати задум суперника, передбачити хід розвитку, видозмінювати власну тактику), що визначаються рівнем його підготовленості, відносяться до тактичної майстерності. Досвідчений футболіст, в порівнянні з початківцем, при виникненні певних проблем швидше сприймає значущі сигнали і приймає рішення відповідно до доведених до автоматизма програмами дій. Дитина довго обробляє сигнали, так як намагається отримати з

ситуації менш важливу інформацію на основі послідовного, а не паралельного аналізу.

У змагальній діяльності гравець повинен вирішувати ігрові завдання відповідним технічним прийомом. Дана вимога висувається до кожного вихованця з тим, щоб він міг реалізувати свої тактичні вміння на практиці. Це стане можливим, якщо навчання техніці буде ґрунтуватися на використанні дидактичних принципів, що забезпечують поступову зміну умов гри і ігрових завдань, тим самим формуючи динамічні технічні навички, які відповідають ситуативним вимогам [23, с. 16].

Процес навчання руховим навичкам для здійснення тактичних дій складається з ознайомлення з дією, навчання їй, усунення можливих помилок і закріплення вивченої дії.

Ознайомлення з технічним прийомом відбувається за допомогою пояснення і показу. Завдання полягає в тому, щоб створити найбільш повне уявлення про дію, тактичне застосування її і можливих її варіантах в процесі гри.

Пояснення повинно містити характеристику дії з точки зору її застосування в грі, опис технічної сторони і найважливіших її варіантів. Кожен з варіантів має бути обґрунтований для того, щоб гравцеві були зрозумілі найбільш вигідні умови його застосування. Пояснення доповнюється показом дії. Показ має на меті наочно підкреслити найхарактерніші сторони технічної дії в зв'язку з її застосуванням в типових ігрових ситуаціях. У багатьох випадках корисно неодноразово повторювати показ дії, яка вивчається, щоб ще більш детально і глибоко проаналізувати його.

Власне навчання складається з трьох основних фаз:

- а) навчання техніці дії та її застосування у простих ігрових ситуаціях;
- б) навчання вибору варіанта тієї самої дії;
- в) навчання вибору найвигіднішого рішення поставленого тактичного завдання.

У першій фазі навчання вивчаються окремі сторони (деталі) технічного прийому за допомогою спеціальних завдань. Коли всі сторони (деталі) технічної дії досить засвоєні, можна переходити до навчання за допомогою ігрових завдань, в яких, по можливості, зберігаються

умови реальної гри. У такі завдання включається «суперник», спочатку пасивний, який поступово стає все більш активним.

Друга фаза навчання – вибір варіанта дії настає з моменту, коли гравці оволоділи двома або кількома варіантами одного і того самого технічного прийому. Мета цієї фази полягає в навчанні гравця вмінно вибрати вигідний варіант технічного прийому на основі самостійної оцінки ситуації. Гравець вчиться оцінювати не тільки вирішальні елементи, але і дрібні деталі, які впливають на вибір того чи іншого варіанту. Важливу роль в цій фазі грає противник, діяльність якого передбачається і направляється тренером таким чином, щоб змусувати гравців вибирати ту чи іншу технічну дію. Протягом цієї фази гравці вчаться з'єднувати оцінку простих ігрових ситуацій з вибором різних варіантів технічного прийому і практичним його рішенням.

У третій фазі навчання дії гравця повинні відповідати всім вимогам змагальної діяльності. Навчити гравця вибирати з декількох можливих рішень таке, яке забезпечить швидку і переконливу перемогу над суперником, – ось завдання цієї фази навчання. До цього часу гравець, звичайно, повинен вже добре володіти всіма основними технічними прийомами і їх варіантами, швидко аналізувати виникаючі тактичні ситуації, виділяти їх суттєві елементи, вміти комбінувати рух і створювати нові дії як реакцію на мінливі ігрові умови.

На практичних заняттях застосовуються різноманітні ігрові завдання і навчальні ігри.

Однак найголовнішим засобом навчання тактиці є, звичайно, сама гра. Саме вона розвиває правильне тактичне мислення [7, с. 12].

Закріплення вивченої технічної дії здійснюється шляхом багаторазового повторення в умовах гри. Для цього потрібно прагнути до того, щоб молодь грала якомога частіше.

Таким чином, в процесі формування технічних навичок необхідно робити акценти на наступні моменти:

- зміна умінь;
- динамічність умінь (реагувати на відомі ситуації);
- передача умінь (реагувати на невідомі ситуації);
- творчість умінь (реагувати на нові рішення).

Тактичні здібності. Під тактико-спортивними здібностями розуміється властивість гравця використовувати свої психічні та фізичні здіб-

ності, свої технічні та тактичні вміння в різних умовах матчу для вирішення індивідуальних і колективних тактичних завдань [17, с. 211].

Під словосполученням «тактичні здібності» розуміється готовність гравця вибирати найкраще рішення. Наприклад, виконати удар по воротах, замість того, щоб зробити передачу м'яча партнеру; прийняти м'яч, замість того, щоб вибити; провести дриблінг, замість того, щоб звільнитися від м'яча; зробити передачу певному партнеру, а не іншому; «пасируватися», замість того, щоб намагатися швидко відібрати м'яч; зробити обманний рух і атакувати суперника з м'ячем, замість того, щоб зробити обманний рух і швидко відступити.

Тому на рівні прийняття рішення, ґрунтуючись на вибіркового моменті матчу, гравець вибирає одне технічне рішення, яке, в свою чергу, проявляється точним виконанням (тактичне вміння). Розвиток тактичних здібностей обумовлено, з одного боку, генетично, а з іншого – якістю успішно придбаного рухового досвіду [6, с. 291].

Тактичні здібності можна умовно розділити на дві групи:

1. Здібність орієнтуватися на ігровому полі.
2. Здібність швидко і правильно реагувати на ігрові ситуації.

Основою правильного орієнтування на полі є розвинений периферійний і глибинний зір. Він допомагає футболістам визначати, наприклад, відстань між гравцями, між гравцями і м'ячем, сприймати швидкість руху гравців і м'яча, а також інші істотні елементи гри [8, с. 165].

Здібність швидко і точно реагувати на ігрові ситуації залежить від умінь виділяти суттєві елементи ігрового моменту, класифікувати їх, передбачати подальший розвиток ситуації (тобто передбачати діяльність партнерів) і на основі цього вибирати найвигідніший спосіб вирішення [26, с. 5].

Тактичні здібності можна розвивати й удосконалювати за допомогою ряду спеціальних рухових завдань, які тренер повинен включати в тренувальні заняття. Зміст цих завдань під час занять з дітьми, звичайно, повинен відповідати фізичним і психічним можливостям дитячого організму.

Рухові завдання необхідно пов'язувати з завданнями річного циклу підготовки. Так, наприклад, в підготовчому періоді слід включати різноманітні ігрові завдання на увагу: на зоровий і звуковий сигнали діти повинні виконувати ту чи іншу дію (сісти, лягти, обернутися, пригну-

тися тощо). Елемент змагання надає цим завданням потрібну інтенсивність, впливає емоційно на гравців. У змагальному періоді застосовуються рухові завдання, які наближаються до умов гри, наприклад завдання, пов'язані з оволодінням м'ячем. У деяких ігрових завданнях центральною фігурою може бути тренер, в інших – самі футболісти.

Тактичні можливості, розвиток яких забезпечується системою спеціальних рухових завдань, сприяють ініціативній, активній і ефективній поведінці гравців в процесі гри. Тим самим вони є важливою умовою тактичної майстерності кожного гравця.

Таким чином, високий рівень тактичної майстерності передбачає єдність наявних у спортсменів теоретичних знань, умінь і здібностей застосовувати їх при вирішенні конкретних тактичних завдань, що виникають в процесі гри. Досягається цей рівень в ході цілеспрямованої тактичної підготовки.

Тактична підготовка – це педагогічний процес, спрямований на досягнення ефективного застосування технічних прийомів на тлі безперервних змін ігрових умов за допомогою тактичних дій, які являють собою раціональну форму організації діяльності футболістів в грі для забезпечення перемоги над суперником [23, с. 14].

Успішність тактичних дій футболіста у грі визначається двома факторами:

1) високим рівнем розвитку спеціальних якостей у сфері інтелекту, перцепції та психомоторики (об'єму та перемикування уваги, обсягу поля зору, швидкості складних реакцій та дій у відповідь, орієнтування, швидкості вибору та рішення, тактичного мислення, швидкості переміщення тощо), що забезпечують орієнтування футболістів у складних умовах ігрових ситуацій та правильність вибору рішення;

2) високим ступенем надійності технічних прийомів у складних умовах гри, досконале володіння основними прийомами техніки [28, с. 79].

Отже, тактичну підготовку не можна зводити лише до навчання тактичним діям. Основу успішних дій футболіста в грі складають спеціальні якості і здатності (спостережливість, швидкість реакції, мислення та ін.), а також уміння гнучко використовувати технічні прийоми. Власне ж тактичні дії служать своєрідною формою організації індивідуальних, групових і командних дій гравців в умовах

єдиноборства з суперником, що дозволяє найбільш повно реалізувати якості, вміння і навички, які були придбані в процесі тренувальних занять.

Тому під тактичною підготовкою необхідно мати на увазі не тільки вдосконалення раціональних прийомів вирішення завдань в процесі змагальної діяльності, а й розвиток спеціальних здібностей, які визначають ефективність вирішення цих завдань.

Дане визначення дозволяє розглядати тактичну підготовку в двох аспектах: і як процес навчання і вдосконалення (тобто придбання знань, умінь і навичок), і як процес розвитку якостей, які в комплексі визначають спеціальні тактичні здібності.

4. Етапи формування тактичної майстерності футбольних талантів

Тактичну підготовку як педагогічний процес можна умовно розділити на кілька етапів [9, с. 54; 23, с. 14].

Перший етап тактичної підготовки повинен бути спрямований на розвиток у дітей якостей і здібностей, що лежать в основі успішних тактичних дій. Тактика команди складається, перш за все, з розумних індивідуальних дій окремих гравців. У зв'язку з цим доцільно вважати, що індивідуалізація тактичної підготовки не тільки одна з умов спортивного вдосконалення, а й перший етап навчання тактиці. Тільки після проходження цього етапу тренер повинен переходити до навчання групової і командної тактики гри.

Іншими словами, в процесі становлення тактичної майстерності для вдосконалення групової і командної тактики тренеру необхідно в кожному гравцеві виховувати і розвивати комплекс психічних якостей, який дозволяв би послідовно вирішувати завдання тактичної підготовки. Як засоби вирішення цього завдання найбільш ефективні різні ігрові завдання, рухливі ігри та естафети, які вимагають прояву швидкості реакції, орієнтування і дій у відповідь, а також кмітливості і спостережливості, вміння переключатися з одних дій на інші. Найбільш сприятливі можливості для розвитку цих цінних якостей спостерігаються в дитячому віці.

Другий етап являє собою формування тактичних умінь в процесі навчання гравців технічним прийомам. Навчання слід будувати так,

щоб в ігрових завданнях і іграх проявлялося єдність техніки і тактики. Досягається це двома шляхами.

По-перше, під час оволодіння технічним прийомом його "з'єднують" з якостями і здібностями, що зумовлюють успіх тактичних дій.

По-друге, на етапі вивчення технічного прийому доцільно ускладнювати рухові завдання, щоб вони сприяли формуванню тактичних умінь. Такий підхід сприяє розвитку тактичних здібностей і вдосконаленню технічних навичок спортсмена.

Ця обставина важливо і в тому сенсі, що в подібних випадках технічна і тактична підготовка проходять монолітно і цілеспрямовано.

У разі, коли технічна підготовка ведеться виключно за принципом "техніка для техніки", навіть досить технічно підготовлені гравці не можуть виконувати в грі часом прості тактичні взаємодії. Щоб зробити процес технічної підготовки ефективним, необхідно пояснювати гравцям призначення технічних прийомів в тактиці. Технічні прийоми слід відпрацьовувати виходячи з різновидів які можна зустріти на практиці. Це необхідно для того, щоб юні футболісти зуміли неодноразово спробувати застосувати певні технічні елементи, вкладаючи в них тактичний зміст. В даному випадку необхідно керуватися тим, що основну роль повинні грати не простота і складність рухових завдань і не його загальновідомість: технічна задача вирішується за допомогою рухових завдань, спрямованих на розвиток тих психічних якостей, які служать компонентами тактичних здібностей. При такому напрямку тренування спортсмен повинен не тільки звертати увагу на виконання завдання з високою технічною майстерністю, а й вміти синтезувати елементи техніки і тактики в єдине ціле і раціонально застосовувати їх.

Іншими словами, ситуація, в якій гравці вивчають та вдосконалюють елементи техніки, має сприяти:

- вдосконаленню технічних елементів;
- вибору елементів техніки, необхідних для конкретної тактичної ситуації.

Коли спортсмен потрапляє в такі умови, його мислення розвивається в процесі застосування того чи іншого елемента техніки і, таким чином, дає йому можливість застосувати технічні елементи не механічно, а творчо. Ця обставина розвиває у футболістів вміння орієнтуватися в тактичних ситуаціях.

У процесі навчання і тренування технічні елементи необхідно поступово ускладнювати, створюючи тим самим умови для розвитку гнучкості мислення. Наприклад, в ході тренування технічного елемента, додають одного-двох захисників, які активно протидіють виконанню, ускладнюють ситуацію. Гравець, що виконує технічний прийом, крім механічного його виконання в складній ситуації повинен проявляти творчість і знаходити правильне рішення. Творчість стає якістю лише в процесі постійного тренування. Створення таких умов з поступовим переходом від простого до складного, дає можливість використовувати період тривалого навчання елементам техніки і для цілеспрямованого розвитку психічних якостей, які сприяють ефективній тактичній діяльності.

Третій етап тактичної підготовки – вивчення власне тактичних дій (індивідуальних, групових і командних) в нападі і в захисті. На перший план тут виступають рухові завдання з тактики, ігрові завдання і двосторонні ігри.

Ефективне навчання та поступальний розвиток гравців засновано на раціональній побудові тренувального процесу, що включає «футбольний характер» навчання, послідовність навчання, відповідність тренувальних впливів рівню майстерності та сприйняттю дітей, підкріплених осмисленою підказкою та своєчасним стимулюванням гравців.

Навчально-тренувальне заняття. По-перше, тренування призначене, перш за все, для відпрацювання/вдосконалення всіх дій, що зустрічаються у грі. Звичайно, можна використовувати різноманітні рухові завдання, які самі по собі можуть бути цікавими, та ще й з м'ячем. Але тренування не є окремим заходом. Тренування – це один із моментів у багаторічній тренувальній та змагальній діяльності дітей. Допомога гравцеві поза полем, спілкування з батьками, моніторинг шкільного навчання та інша допоміжна діяльність тренера також є частиною процесу підготовки. У будь-якому випадку, тренування повинно відповідати футбольній діяльності.

Під цим мається на увазі, по-перше, що м'яч завжди повинен бути присутнім при виконанні різних рухових завдань, а гра є найкращою формою та засобом для навчання [7, с. 14].

Важливо мати на увазі, що тренування, де психологічний фон негативний в принципі малоефективне. Людина, а тим більше дитина,

завжди намагається залишати негативну психологічну ситуацію, в якій вона перебуває. Мало того вона намагається не запам'ятовувати, вірніше не засвоювати ті негативні стани, в яких вона відчувала дискомфорт.

Разом з тим в практиці нерідкі випадки, коли вихованцю дитячого футбольного клубу намагаються нав'язати, що на тренуваннях «треба дуже багато працювати, працювати і працювати», і що тільки так можна стати хорошим футболістом. Як результат такої мотивації – пам'ять юного спортсмена відразу після тренування намагається мінімізувати вплив тих негативних станів, які він відчував на занятті, саме дитина їх намагається не запам'ятовувати. А оскільки в основі всіх рухових навичок людини лежать психічні процеси, то природно, те, що інформація, яка була надана в негативному емоційному стані, буде запам'ятовуватися з великими труднощами. А якщо й запам'яталася, то людина намагатиметься до цього негативного стану не повертатися. Але й це лише частина наслідків негативних емоційних станів. Головне полягає в тому, що в результаті таких тренувань, не відбувається достатніх змін у фізіологічних системах організму дитини, а отже, і не достатньо розгортаються адаптаційні процеси. Зі сказаного слід зробити висновок, що заняття, що супроводжуються негативними емоціями малоефективні, і абсолютно неприйнятні в сучасній системі підготовки юних талантів для професійного футболу.

По-друге, враховуючи те, що у футболі завжди є прагнення до перемоги в матчі або в єдиноборствах за рахунок цілеспрямованих дій, то всі рухові завдання під час тренування мають бути підкріплені змістовним сенсом їх виконання. Як у діях малюків, які намагаються просто рухатися з м'ячем у бік воріт суперника, так і в діях підлітків та юнаків, які відпрацьовують групові взаємодії, основна ідея, яка стоїть за всіма цими діями – «доставити м'яч до воріт суперника з метою...», або ж «відпрацьовувати групові взаємодії з метою...».

Якщо молодь виконує передачі м'яча в рамках рухового завдання, в якому відсутній напрямок, суперники, логічне продовження епізоду, не вирішується основне завдання – забити м'яч (наприклад, не віддавати м'яч у зворотному напрямку чи впоперек, тримання м'яча у «квадраті», завдання без цілі тобто воріт), дані завдання не вважаються футбольними за характером. Для того, щоб завдання мало сенс з погляду

розвитку гравців, то передачі повинні здійснюватися в контексті правильного вибору позиції, напряму та потрібної швидкості руху м'яча, або ігрового моменту і відповідно його реалізації, а коли виконується прийом м'яча то обов'язково в русі з відходом убік або з розворотом на 180 градусів, і не в положенні спиною до суперника, а в півоберту з тим щоб бачити м'яч, опікуна та партнерів тощо [7, с. 12].

Як наслідок, у матчі велика кількість поперечних передач та назад, а не за спину суперника. Мало гострих атак та ударів по воротах. Команди грають не у футбол, а у "квадрат" 11 x 11, де головне не гол, а тримання м'яча.

Це означає лише те, що становлення спортивної майстерності юних футболістів має відбуватися виключно за умов максимально наближених до гри.

Тому в даному випадку: «виконувати передачу м'яча (одночасно із іншими діями) з метою ...». Ці дії «з метою ...» є похідними від сенсу гри – перемоги. У футбол грають з метою забити і перемогти. Команда атакує, щоб за рахунок розвитку атаки і створення гольового моменту, домогтися забити м'яч у ворота суперника. Команда обороняється, щоб, за рахунок руйнування атак суперника, не пропустити м'яч у свої ворота. Тому, будь-які рухові завдання, призначені для вдосконалення атакуючих і захисних навичок, повинні відповідати сенсу і правилам гри у футбол.

Послідовність навчання. Процес навчання техніко-тактичним діям ділиться на ряд етапів.

Етап ознайомлення (роздуми та усвідомлення). Щодо навчально-тренувального заняття, то гравці повинні розуміти, що заплановано на ньому, що саме потрібно відпрацьовувати, і як це пов'язано з попередніми тренуваннями чи матчами.

Заняття може бути організоване по-різному. Гравцям можна запропонувати просту футбольну ситуацію, в якій вони зіткнулися б з тим епізодом і з тією дією, які і є предметом тренування/рухового завдання. Характерною рисою подібної ситуації є те, що постійно має виявлятися суть майбутнього предмета тренування/рухового завдання.

Інший варіант донести до гравців сенс тренування – це забезпечити просту і ефективну демонстрацію рухової дії, або показати гравцям відеофрагменти їх власної гри.

Можливий ще один варіант підштовхнути гравців до роздумів, це їм нічого не говорити про зміст заняття, а розставивши ворота, фішки, конуси, маленькі ворота та інший допоміжний матеріал, поставити їм питання: на що буде спрямоване тренування?

Тренер повинен розуміти, що вчити це не лише пояснювати та показувати, виправляти помилки та давати поради. Це насамперед – уміння створювати такі обставини у тренувальному процесі, які без слів та примусу підштовхують гравців до пошуку правильного рішення.

Для наймолодших футболістів етап початкової підготовки полягає виключно в ознайомленні та розпізнаванні тих ігрових ситуацій, з якими вони стикаються у своєму варіанті гри (2 x 2, 3 x 3, 4 x 4) [14, с. 215].

Щодо багаторічної підготовки, то головне завдання цього етапу – закласти різнобічну базу загальних та спеціальних рухових навичок.

Без фундамента, що складається з чудової координованості, спеціальних рухів, доведених до автоматизму, про технічне зростання не може бути мови, тому що подальший рівень розвитку техніко-тактичної майстерності багато в чому залежить від рівня розвитку координаційних здібностей.

Етап навчання. Цей етап насправді є ключовим, суттю тренувального заняття. Саме на ньому вдосконалення ігрової діяльності має призвести до довгострокового розвитку спортивного майстерності футболіста. За допомогою заздалегідь обраного ситуаційного рухового завдання гравці змушені самостійно приймати рішення та його реалізовувати для досягнення позитивного результату. Наприклад, розвиток швидкої атаки. В даному випадку, тренер отримує чітке уявлення про атакуючі дії підопічних (передачі та прийом м'яча, переміщення, вибір позиції тощо), які аспекти потребують поліпшення і де необхідне втручання та коригування. У процесі заняття тренер може використовувати різну методику навчання:

- призупинити виконання рухового завдання (але не надто часто), поставити питання, підказати, навести приклад, продемонструвати тощо.

- спростити або ускладнити умови виконання рухового завдання (кількість гравців, розміри поля, правила гри).

Головне, щоб тренер розумів та передбачав наслідки внесених ним змін. Таким чином, скориговані дії гравців є предметом його пильної уваги.

Варто зазначити, що на практиці стратегія навчання юних футболістів часто зводиться до використання повторного методу та копіювання стандартних моделей тренування, що набуває часом масштабів одноманітності (монотонності), незважаючи на застосування різних методів виконання рухових завдань та моделювання серій ігор [4, с. 216].

Разом з тим, під впливом сучасних інноваційних підходів, що базуються на теорії диференційованого навчання, зріс обсяг варіацій процесу навчання рухам. Це призвело до відмінності, між так званим постійним (навчання за «шаблонами» з програмуванням дій) та змінним (варіативність дій у різних ігрових ситуаціях), останнє стало основою системи навчання технічним навичкам із використанням тактичних принципів. А саме, навчання діям у нападі та захисті залежно від фази гри, ігрової позиції, просторової орієнтації, напрямку та швидкості руху м'яча (партнера/суперника) [10, с. 10; 12, с. 2441; 25, с. 190; 28, с. 77].

Важливо, щоб тренер навчаючи техніці, ставив юного гравця у такі умови, коли той свідомо сприймає та своєчасно оцінює ефективність своїх дій під час атаки та оборони, тим самим створюючи позитивну мотивацію для навчання.

Відносно, наприклад, навчання техніці виконання ударів по воротах не просто використовувати повторний метод, а необхідно чергувати умови їх виконання в різних серіях: спочатку удари з невеликої відстані, в подальшому з акцентом на сильний удар, потім з акцентом на точність, з тим, щоб досягти сталості та стабільності у всіх ударах по воротах [24, с. 71].

До цього слід додати, що жодні рухові завдання не повинні виконуватися на місці – все робити в русі та на швидкості.

Таким чином, створення варіативних умов виконання елементів техніки дозволяє дитині визначити найточніші, результативніші, економічні характеристики у виконанні руху, а також:

– оволодіти базовими руховими навичками в такій мірі, щоб бути здатним правильно виконувати дії в цілому, та їх окремі підсистеми з варіативними зусиллями, але в спрощених умовах;

- домогтися розвитку кондиційних рухових якостей і психічних властивостей, що проявляються в руховому завданні;
- ознайомитись з основами тактики гри у футбол.

Ще один момент щодо методики тренування та методики навчання, які не є синонімами. Практичне наповнення їх значно відрізняються. На жаль, нині у дитячому футболі переважає тренування з численними підзавданнями з навчання, при такому «комплексі» навчання якраз і не відбувається [27, с. 37].

У тренуванні основна увага має бути ключовим елементом, наприклад, реалізації гольових моментів та всім супутнім для цього діям (ударам, грі головою, ривкам, стрибкам тощо). Натомість, навпаки, надто багато часу приділяється розвитку атаки до безпосереднього створення гольового моменту біля воріт суперника.

Основне завдання навчання має бути одне: або обманний рух, обведення, відбір, або удар чи передача м'яча.

Це не означає, що навчання технічному елементу відбувається ізольовано, без зв'язок, наприклад:

- прийом м'яча з відходом;
- обманний рух «хибний замах» з наступним ударом;
- прийом м'яча з наступною передачею тощо.

Тому важливо вибрати основний елемент для навчання, зосередити на ньому увагу, тимчасово упускаючи з поля зору другорядні технічні прийоми для цього заняття.

Мета другого етапу (етап попередньої базової підготовки) зводиться до вирішення завдань комплексної спрямованості. Футболіст повинен навчитися техніці володіння м'ячем у різних взаємопов'язаних з грою діях. Комплексні завдання – одна з щаблів у нескінченних сходах удосконалення від простого до складного.

Етап застосування. До третього етапу навчання треба переходити, коли футболіст засвоїв та буде демонструвати стабільну техніку рухового завдання, виконуючи його з варіативними зусиллями в оптимальних умовах.

Тому тренер повинен дуже ретельно стежити за тим, чи відображається навчальний матеріал, який відпрацьовувався на попередньому етапі навчання, в діях гравців на даному етапі застосування. Він повинен активно робити гравцям зауваження, наставляти та підказувати їм,

іноді в деталях, іноді зупиняючи гру та даючи вказівки. Звісно, завершальна частина навчання – це змагальна діяльність. Вона забезпечує логічну, осмислену лінію розвитку для всієї команди в цілому і для кожного гравця окремо, а також є еталоном для перевірки загальних та похідних завдань для побудови атаки, оборони, переходу від атакуючих до оборонних дій і навпаки, та завдань на конкретне тренування.

Таким чином, завдання третього етапу (етапу спеціалізованої базової підготовки та підготовки до вищих досягнень) – навчити гравця ефективно та якісно застосовувати технічні прийоми в екстремальних умовах, а головне вирішувати тактичні завдання до прийому м'яча. Цієї форми організації навчання (виконання технічних прийомів в екстремальних умовах) потрібно дотримуватися на кожному занятті, дещо видозмінюючи лише зміст.

5. Висновки

1. Ефективність футболіста залежить від розвитку широкого спектру психічних якостей, які включають: оперативність мислення, швидкість прийняття рішень, здатність передбачати дії інших гравців, стійкість до переключення уваги, широкий об'єм поля зору, точну реакцію на рухомі об'єкти, об'єм і переключення уваги, а також врівноваженість психіки та рухливість нервових процесів. Ці психічні якості є ключовими для успіху у специфічній діяльності футболіста, оскільки дозволяють йому швидко реагувати на ігрову ситуацію, приймати правильні рішення та передбачати розвиток подій на полі.

2. Виходячи з того, що футбол – це ситуаційний вид спорту, де провідна роль належить сенсомоторним механізмам, були визначені основні рівні (напрямки) вдосконалення тактичної діяльності юних футболістів, серед яких:

– перший рівень ґрунтується на ситуаційній аферентації, де рухова реакція на певні ситуації є результатом виборчої уваги і оперативного мислення футболіста, що забезпечують пристосування до постійних змін обстановки в грі;

– другий рівень – це рішення складного комплексу ігрових комбінацій, де гравець може вибрати оптимальне рішення на основі освоєних алгоритмів, які він реалізує автоматизовано; – третій рівень прийняття

рішень, заснований на творчих особливостях тактичного мислення, діє при вирішенні нових ігрових ситуацій, з якими гравець не зустрічався.

3. Встановлено, що швидкість сенсомоторної реакції є найважливішою якістю успішності дій футболіста в умовах змагальної діяльності. Проста сенсомоторна реакція пов'язана з очікуванням певного сигналу від суперника та пов'язана із активацією збудження нервових центрів. Складна сенсомоторна реакція пов'язана із диференціюванням позитивних і негативних стимулів під час гри і залежить від кількості ланок нервового шляху. Виходячи з цього, важливим елементом тренувального процесу в футболі є розвиток сенсомоторного реагування на дії суперника.

4. Визначена методика навчання тактичним діям на основі вдосконалення психічних якостей і процесів у тренуванні футболістів, серед яких: підвищення швидкості і точності реагування (рухові реакції і точність реакцій на рухомий об'єкт); розвиток сприймань і відчуттів (м'язово-рухової чутливості, зорове сприйняття); розвиток властивостей уваги (інтенсивності, стійкості і переключення).

5. Тактичну підготовку як педагогічний процес можна умовно розділити на певні етапи:

- перший етап навчання повинен бути спрямований на розвиток у дітей якостей і здібностей, що лежать в основі успішних індивідуальних дій, а саме на індивідуалізацію тактичної підготовки;

- другий етап – формування тактичних умінь в процесі навчання гравців технічним прийомом. Навчання слід будувати так, щоб в ігрових завданнях і іграх проявлялося єдність техніки і тактики. Досягається це двома шляхами:

- під час оволодіння технічним прийомом його "з'єднують" з якостями і здібностями, що зумовлюють успіх тактичних дій;

- доцільно ускладнювати рухові завдання, щоб вони сприяли формуванню тактичних умінь. В даному випадку необхідно керуватися тим, що основну роль повинні грати не простота і складність рухових завдань і не його загальновідомість: технічна задача вирішується за допомогою рухових завдань, спрямованих на розвиток тих психічних якостей, які служать компонентами тактичних здібностей.

- третій етап – вивчення власне тактичних дій (індивідуальних, групових і командних) в нападі і в захисті. На перший план тут виступають рухові завдання з тактики, ігрові завдання і двосторонні ігри.

Список літератури:

1. Височіна Н.Л. Психологічне забезпечення у системі підготовки спортсменів в олімпійському спорті: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 384 с.
2. Дегтяренко – Мельник Т.В., Бринза І.В. Психофізіологія рухової діяльності: Навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти. Одеса, 2024. 379 с.
3. Ніколаєнко В. В. Побудова багаторічної підготовки у сучасному футболі *Наука в олімпійському спорті*. 2014. № 1. С. 12–16.
4. Ніколаєнко В. Управління процесом становлення спортивної майстерності у юних футболістів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт*. 2015. Вип. 18. С.215-225.
5. Олійник Н.А., Войтенко С.М. Психологічні особливості спортивної діяльності: Монографія. Вінниця: ВНАУ, 2020. 240 с.
6. Платонов В. М. Сучасна система спортивного тренування. Київ: Перша друкарня, 2021. 672 с.
7. Пономаренко П. А. Нинішнім методикам вже років 50. *Футбол-Профі*. 2005. С. 10–15.
8. Романюк М. В. Система відбору юних футболістів з урахуванням психологічних характеристик: дис. ... доктора філософії з фізичної культури і спорту: 017. Київ, 2025. 228 с.
9. Barbu D., Stoica D. Scientific approach of tactical training in football game with children and junior players. *Journal of Sport and Kinetic Movement*. 2018. Vol. 2. № 32. P. 54-60. https://www.researchgate.net/publication/340417995-SCIENTIFIC_APPROACH_OF_TACTICAL_TRAINING_IN_FOOTBALL_GAME_WITH_CHILDREN_AND_JUNIOR_PLAYERS.
10. Barbu D., Stoica D. Increasing the execution speed of offensive and defensive tactical actions in the football game at the time of transition. *Journal of sport and kinetic movement*. 2020. № 36. P. 7-13. https://www.researchgate.net/publication/348835723-INCREASING_THE_EXECUTION_SPEED_OF_OFFENSIVE_AND_DEFENSIVE_TACTICAL_ACTIONS_IN_THE_FOOTBALL_GAME_AT_THE_TIME_OF_TRANSITION
11. Bradley S. P. 'Setting the Benchmark' Part 2: Contextualising the Physical Demands of Teams in the FIFA World Cup Qatar 2022. *Biology of Sport*. 2023. № 41(1). P. 271–278. DOI:10.5114/biolsport.2024.131091.
12. Coutinho D., Gonçalves B., Kelly A. L., et al. Exploring the impact of ball possession directionality on youth footballers' positioning, technical skills and physical abilities in small-sided games. *International Journal of Sports Science & Coaching*. 2024. № 19(6). P. 2438-2448. DOI:10.1177/17479541241257016
13. Duda H., Khramau V. Creativity Modern requirement for football training. *Human Sport Medicine*. 2018. № 18(5). P. 104-108. DOI:10.14529/hsm180514
14. Ferraz M., Garganta J., Bagatin R., Barreira D. Assessing physical, technical, and tactical performance of youth football players in small-sided games: a systematic review. *Retos*. 2025. № 66. P. 206-225. DOI:10.47197/retos.v66.110366

15. Filetti C., Ruscello B., D'Ottavio S., Fanelli V. A Study of Relationships among Technical, Tactical, Physical Parameters and Final Outcomes in Elite Soccer Matches as Analyzed by a Semiautomatic Video Tracking System. *Perceptual and Motor Skills*. 2017. №. 124 (3). P. 601-620. DOI:10.1177/0031512517692904
16. Guida Tecnica Per Le Scuole Di Calcio: Settore Giovanile e Scolastico. Roma, 2008. 572 p.
17. Harre D. Principles of sports training. Ultimate Athlete Concepts, 2013. 334 p.
18. Ilhomovich M. F. The Role of Tactical Training in the Comprehensive Training of Young Football Players. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*. 2025. № 40. P. 212–217. Retrieved from <https://www.sjii.es/index.php/journal/article/view/342>
19. Islam M. S. Movement off the ball: A magic of football success. *International Journal of Sport Exercise and Health Research*. 2021. № 5(2). P. 38-39 DOI:10.31254/sportmed.5201
20. Li H. The tactical mindset of football players: Choosing effective training strategies for Top-Notch Performance. *International Journal of Sport Psychology*. 2022. № 53(6). P. 525-542. DOI:10.7352/IJSP.2022.53.525
21. Matos R., Moreira C., Alves E. et al. Tactical Knowledge by Decision Making and Motor Efficiency of Young Football Players in Different Playing Positions during a Three-a-Side Small-Sided Game. *Behav Sci (Basel)*. 2023. №.13(4). P. 1-13. DOI:10.3390/bs13040310
22. Nikolaienko V., Prots R., Romanenko V. et al. The Characteristics of Building Long-Term Training Systems for Footballers in Foreign Countries. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2022. Vol. 14 № 2. P. 268-283. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.2/580>
23. Nikolaienko V. V., Vorobiov M. I. Aspects of Technical and Tactical Training of Young Football Players. *Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2023. Серія 15. № (4(163). С. 12-17. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.04\(163\).02](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.04(163).02)
24. Ozuak A., Çağlayan A. Differential Learning as an Important Factor in Training of Football Technical Skills. *Journal of Education and Training Studies*. 2019. № 7(6). P. 68-76. DOI:10.11114/jets.v7i6.4135
25. Práxedes A., Villar F., Pizarro D., Moreno A. The Impact of Nonlinear Pedagogy on Decision-Making and Execution in Youth Soccer Players According to Game Actions. *Journal of Human Kinetics*. 2018. №. 62(1). P. 185–198. DOI:10.1515/hukin-2017-0169
26. Teoldo L., Guilherme J., Garganta J. Football Intelligence Training and Tactics for Soccer Success. New York: Routledge, 2022. 20 p.
27. Wein H. Spielintelligenz im Fußball. Aachen, 2011. 368 p.
28. Wild C. The Intelligent Soccer Coach: Player-Centered Sessions to Develop Confident, Creative Players. Aachen, 2021. 208 p.

References:

1. Vysochina N.L. (2017) Psykholohichne zabezpechennia u systemi pidhovtovky sportsmeniv v olimpiiskomu sporti: monohrafiia. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 384 p. (in Ukrainian)
2. Dehtiarenko – Melnyk T.V., Brynza I.V. (2024) Psykhofiziolohiia rukhovoii diialnosti: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv zakladiv vyshchoi osvity. Odesa, 379 p. (in Ukrainian)
3. Nikolaenko V. V. (2014) Pobudova bahatorichnoi pidhovtovky u suchasnomu futboli. *Nauka v olimpiiskomu sporti*, № 1, pp. 12–16. (in Ukrainian)
4. Nikolaenko V. (2015) Upravlinnia protsesom stanovlennia sportyvnoi maisternosti u yunykh futbolistiv. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. *Fizyczne vykhovannia i sport*, vol. 18, pp. 215–225. (in Ukrainian)
5. Oliinyk N.A., Voitenko S.M. (2020) Psykholohichni osoblyvosti sportyvnoi diialnosti: Monohrafiia. Vinnytsia: VNAU, 240 p. (in Ukrainian)
6. Platonov V. M. (2021) Suchasna systema sportyvnoho trenuvannia. Kyiv: Persha drukarnia, 672 p. (in Ukrainian)
7. Ponomarenko P. A. (2005) Nynishnim metodykam vzhe rokiv 50. *Futbol-Profi*, pp. 10–15. (in Ukrainian)
8. Romaniuk M. V. (2025) Systema vidboru yunykh futbolistiv z urakhuvanniam psykholohichnykh kharakterystyk: dys. ... doktora filosofii z fizychnoi kultury i sportu: 017. Kyiv, 228 p.
9. Barbu D., Stoica D. (2018) Scientific approach of tactical training in football game with children and junior players. *Journal of Sport and Kinetic Movement*, Vol. 2, № 32, pp. 54–60.
10. Barbu D., Stoica D. (2020) Increasing the execution speed of offensive and defensive tactical actions in the football game at the time of transition. *Journal of sport and kinetic movement*, № 36, pp. 7–13.
11. Bradley S. P. (2023) 'Setting the Benchmark' Part 2: Contextualising the Physical Demands of Teams in the FIFA World Cup Qatar 2022. *Biology of Sport*, № 41(1), pp. 271–278.
12. Coutinho D., Gonçalves B., Kelly A. L., et al. (2024) Exploring the impact of ball possession directionality on youth footballers' positioning, technical skills and physical abilities in small-sided games. *International Journal of Sports Science & Coaching*, № 19(6), pp. 2438–2448.
13. Duda H., Khramau V. (2018) Creativity Modern requirement for football training. *Human Sport Medicine*, № 18(5), pp.104–108.
14. Ferraz M., Garganta J., Bagatin R., Barreira D. (2025) Assessing physical, technical, and tactical performance of youth football players in small-sided games: a systematic review. *Retos*, № 66, pp. 206–225.
15. Filetti C., Ruscello B., D'Ottavio S., Fanelli V. (2017) A Study of Relationships among Technical, Tactical, Physical Parameters and Final Outcomes in Elite Soccer Matches as Analyzed by a Semiautomatic Video Tracking System. *Perceptual and Motor Skills*, №. 124 (3), pp. 601–620.

16. Guida Tecnica Per Le Scuole Di Calcio: Settore Giovanile e Scolastico. (2008) Roma, 572 p.
17. Harre D. (2013) Principles of sports training. Ultimate Athlete Concepts, 334 p.
18. Ilhomovich M. F. (2025) The Role of Tactical Training in the Comprehensive Training of Young Football Players. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, № 40, pp. 212–217.
19. Islam M. S. (2021) Movement off the ball: A magic of football success. *International Journal of Sport Exercise and Health Research*, № 5(2)? pp. 38-39.
20. Li H. (2022). The tactical mindset of football players: Choosing effective training strategies for Top-Notch Performance. *International Journal of Sport Psychology*, № 53(6), pp. 525-542.
21. Matos R., Moreira C., Alves E. et al. (2023) Tactical Knowledge by Decision Making and Motor Efficiency of Young Football Players in Different Playing Positions during a Three-a-Side Small-Sided Game. *Behav Sci (Basel)*, № 13(4). pp. 1-13.
22. Nikolaienko V., Prots R., Romanenko V. et al. (2022) The Characteristics of Building Long-Term Training Systems for Footballers in Foreign Countries. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, Vol. 14, № 2, pp. 268-283.
23. Nikolaienko V. V., Vorobiov M. I. (2023) Aspects of Technical and Tactical Training of Young Football Players. *Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)*, Vol. 15, № (4)(163) pp. 12-17. (in Ukrainian)
24. Ozuak A., Çağlayan A. (2019) Differential Learning as an Important Factor in Training of Football Technical Skills. *Journal of Education and Training Studies*, № 7(6), pp. 68-76.
25. Práxedes A., Villar F., Pizarro D., Moreno A. (2018) The Impact of Nonlinear Pedagogy on Decision-Making and Execution in Youth Soccer Players Accoding to Game Actions. *Journal of Human Kinetics*, № 62(1), pp.185–198.
26. Teoldo I., Guilherme J., Garganta J. (2022) Football Intelligence Training and Tactics for Soccer Success. New York: Routledge, 20 p.
27. Wein H. (2011) Spielintelligenz im Fußball. Aachen, 368 p.
28. Wild C. (2021) The Intelligent Soccer Coach: Player-Centered Sessions to Develop Confident, Creative Players. Aachen, 208 p.